

ZAPEWNIENIE NAJLEPSZEGO INTERESU DZIECKA JAKO PRIORYTET ŚWIADCZENIA USŁUG SOCJALNYCH RODZINOM Z DZIEĆMI

Zhanna Petrochko

*doktor nauk pedagogicznych, profesor, profesor Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej
Instytutu Człowieka Kijowskiego Uniwersytetu imienia Borysa Hrinchenki (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-4413-1243

e-mail: z.petrochko@kubg.edu.ua

Nataliya Datchenko

*aspirant Kijowskiego Uniwersytetu imienia Borysa Hrinchenki, Koordynator projektów
ds. ochrony dziecka Funduszu Dziecięcego ONZ (UNICEF) (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-1378-3476

e-mail: NDatchenko@gmail.com

Adnotacja. W przepisach artykułu naukowego autorzy rozważają istotę koncepcji „najlepszego interesu dziecka” w kontekście organizacji usług socjalnych dla rodzin z dziećmi. W artykule przeanalizowano wnioski naukowców dotyczące podmiotowości i potrzeb dziecka, a także międzynarodowe i krajowe przepisy prawne dotyczące ochrony praw dziecka, jego najlepszego interesu. Uwaga badawcza skupia się na trzech wymiarach pojęcia „najlepszego interesu dziecka”: prawie dziecka; zasadzie pierwszeństwa w interpretacji przepisów prawa; zasadzie procedury. Usługi socjalne są zdefiniowane jako jeden ze sposobów zapewnienia najlepszego interesu dziecka. Przeanalizowano czynniki wpływające na jakość usług socjalnych dla rodzin z dziećmi.

Słowa kluczowe: podmiotowość dziecka, najlepszy interes dziecka, prawa dziecka, zaangażowanie dziecka, ocena potrzeb dziecka, usługi socjalne.

ENSURING THE BEST INTERESTS OF THE CHILD AS A PRIORITY FOR SOCIAL SERVICE PROVISION TO FAMILIES WITH CHILDREN

Zhanna Petrochko

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department
of Social Pedagogy and Social Work*

Human Institute of the Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-4413-1243

e-mail: z.petrochko@kubg.edu.ua

Nataliya Datchenko

*Postgraduate Student at the Borys Grinchenko Kyiv University,
Child Protection Officer in United Nations Children's Fund (UNICEF) (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-1378-3476

e-mail: NDatchenko@gmail.com

Abstract. In the provisions of the scientific article, the authors consider the essence of the concept of “the best interests of the child” in the context of the organization of social services for families with children. The article analyzes the conclusions of scientists on the subjectivity and needs of the child, as well as international and national legal base for child rights and the best interests. Research attention is paid to three dimensions of the concept of “best interests of the child”: the rights of the child; the primary principle in the interpretation of law; rule of procedure. Social services are defined as one of the means of ensuring the best interests of the child. Factors influencing the quality of social services for families with children are analyzed.

Key words: child subjectivity, the best interests of the child, child rights, participation of the child, assessment of the child needs, social services.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ЯК ПРІОРИТЕТ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ СІМ'ЯМ З ДІТЬМИ

Жанна Петрочко

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-4413-1243

e-mail: z.petrochko@kubg.edu.ua

Наталія Датченко

аспірант Київського університету імені Бориса Грінченка, координатор проєктів із захисту дитини
Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-1378-3476

e-mail: NDatchenko@gmail.com

Анотація. У положеннях наукової статті автори розглядають сутність концепції «найкращі інтереси дитини» в контексті організації соціальних послуг для сімей з дітьми. У статті проаналізовано висновки науковців щодо суб'єктності й потреб дитини, а також міжнародне та національне нормативно-правове забезпечення захисту прав дитини, її найкращих інтересів. Дослідницька увага приділена трьом вимірам концепції «найкращі інтереси дитини»: праву дитини; першочерговому принципу при тлумаченні норм права; правилу процедури. Соціальні послуги визначено як один із засобів забезпечення найкращих інтересів дитини. Проаналізовано фактори, які впливають на якість соціальних послуг для сімей з дітьми.

Ключові слова: суб'єктність дитини, найкращі інтереси дитини, права дитини, участь дитини, оцінка потреби дитини, соціальні послуги.

Вступ. Найпоширенішим документом у світі, що закріпив за дитиною низку політичних, громадянських, соціальних, економічних і культурних прав, наголосивши на їх неподільності й рівнозначності, стала Конвенція ООН про права дитини. Вона структурувала, доповнила та деталізувала права дитини, витоки яких закладені в Женевській декларації прав дитини (1924), Загальній декларації прав людини (1948) та Декларації прав дитини (1959).

У контексті правового регулювання, дитини стала повноцінним і самостійним суб'єктом права, який був наділений низкою фундаментальних «прав людини стосовно дітей» (Шляхтун, 2005: 372). Виокремлення специфічних прав дитини спричинено усвідомленою суспільством потребою дитини в спеціальному захисті й піклуванні, включаючи соціальний і правовий захист, унаслідок її «фізичної та розумової незрілості» (Декларація прав дитини, 1948: 1). При цьому Конвенція в ключовий спосіб змінила ставлення до дітей як до об'єктів, які потребують піклування, на позицію щодо дітей як суб'єктів, власників усіх прав, здатних їх проголошувати та захищати.

Окрім прав і свобод дитини, Конвенція містить положення щодо обов'язків країн-учасниць стосовно реалізації зазначених прав у національному контексті. Одне з таких зобов'язань відображено в пункті 1 статті 3, у якій, зокрема, виокремлено *принцип забезпечення найкращих інтересів дитини* та наголошено на його першочерговому значенні в процесі реалізації прав дитини: «У всіх діях щодо дітей незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» (Конвенція ООН про права дитини, 1989: 1).

Уперше забезпечення найкращих інтересів дитини проголошено в Декларації прав дитини як принцип широкої взаємодії. Декларація запропонувала застосовувати цей принцип при прийнятті законів для всебічного розвитку дитини в сприятливих умовах: забезпечення спеціального захисту, створення можливості й сприятливих умов, що дадуть змогу дитині розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи й гідності (Декларація прав дитини, 1959: 1).

Основна частина. Мета статті – розкрити сучасне тлумачення і зміст концепції «найкращих інтересів дитини» в контексті розвитку соціальної роботи із сім'ями з дітьми.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити особливості суб'єктності дитини, її найкращих інтересів відповідно до положень Конвенції ООН про права дитини та рекомендацій Комітету ООН з прав дитини.
2. Охарактеризувати ключові ознаки концепції «найкращих інтересів дитини».
3. Визначити місце концепції «найкращих інтересів дитини» для надання й розвитку якісних соціальних послуг сім'ям з дітьми.

У статті використано такі **методи**: теоретичний аналіз сучасної наукової літератури з теми дослідження, огляд положень нових нормативно-правових документів міжнародного й загальноукраїнського рівня; узагальнення, систематизація для формулювання висновків щодо сучасного тлумачення і змісту концепції «найкращих інтересів дитини».

Результати та їх обговорення. Підхід до забезпечення найкращих інтересів дитини тісно пов'язаний з ідеєю суб'єктності дитини. Суб'єктність – це міждисциплінарне поняття, дотичне до філософії, психології та педагогіки. Зокрема, з позиції філософії суб'єктність – якісна характеристика людини, яка в процесі взаємодії зі світом оволодіває різноманітними видами й формами діяльності, детермінуючи водночас власний розвиток. У психології суб'єктність трактується крізь призму «Я-концепції» і пов'язується з «рефлексивним мисленням, виявленням і розкриттям сутнісних сил особистості, визнанням і реалізацією стратегії діяльності, керівництвом власним розвитком, повним використанням своїх здібностей і можливостей» (Хоменко, 2013: 17). Суб'єктність передбачає певну рефлексію дитини щодо подій, які з нею трапляються, і середовища, у якому вона знаходиться. Принцип найкращих інтересів дитини забезпечує дитині можливість для цієї рефлексії, наголошуючи на врахуванні особливостей розвитку дитини, а також думки дитини та дітей у цілому щодо подій і рішень, які їх стосуються.

Найкраще суб'єктність дитини виражається через низку її суб'єктивних прав, закріплених у Конвенції. З позиції юридичної перспективи суб'єктивне право виникає як можливість самостійно здійснювати певні дії, так і можливість вимагати цього від іншої особи, оскільки така поведінка зумовлює реалізацію суб'єктивного права (Швець, 2012: 146). Тому доцільно трактувати забезпечення найкращих інтересів дитини саме в тісному взаємозв'язку з реалізацією всіх прав дитини.

Важливо відмітити, що внаслідок ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини в 1991 р. поняття «забезпечення найкращих інтересів дитини» відображено як норма прямого застосування (не потребує прийняття окремих законів, на норму можна посилалися в суді) і в українському законодавстві. Зокрема, українське законодавство визначає охорону дитинства як пріоритет розвитку країни й установлює, що основні засади державної політики в цій сфері мають ґрунтуватися на забезпеченні найкращих інтересів дитини (Закон України «Про охорону дитинства», 2001: 1).

Наукові здобутки щодо забезпечення найкращих інтересів дитини мають українські науковці: Г. Габо, Л. Гретченко, Ж. Петрочко, З. Кияниця, В. Кузьмінський, С. Савицька, О. Спектор та інші. Міжнародними дослідниками, які займаються зазначеною проблематикою, є Х. Боум (Helena Bouma), А.Е. Зіілстра (Angenietha Elisabeth Zijilstra), Дж. Кордона Ллоренс (Jorge Cardona Llorenc) та інші. Юридичну практику застосування підходу найкращих інтересів дитини досліджують такі українські науковці, як Г. Габо, Л. Гретченко, С. Савицька, О. Спектор.

Із зарубіжних учених, які займаються зазначеною тематикою, доцільно виділити Дж. Кордона Ллоренса (Jorge Cardona Llorenc). Так, дослідник як член Комітету ООН з прав дитини приділяє увагу важливості триєдиного підходу до розуміння концепції «найкращі інтереси дитини»: право дитини; першочерговий принцип при тлумаченні норм права; правило процедура. Науковець також виокремлює виклики, пов'язані з певною гнучкістю концепції й важливістю пошуку збалансованих рішень між її індивідуальним і колективним вимірами.

Важливою з точки зору співвідношення вікових особливостей розвитку дитини, її потреб і найкращих інтересів є наукова робота нідерландської вченої А.Е. Зіілстра (Angenietha Elisabeth Zijilstra), яка розглядає можливі інструменти практичного застосування принципу «забезпечення найкращих інтересів дитини» щодо дітей, пошукувачів притулку й дітей-мігрантів. У дослідженні автор проводить чітку паралель між найкращими інтересами дитини та правом дитини на здоровий розвиток (Зіілстра, 2012: 9).

Іншою нідерландською вченою, яка займається питанням «найкращих інтересів дитини», є Х. Боума (Helena Bouma), котра робить важливий акцент за механізмах участі дитини в прийнятті рішень, які її стосуються. Науковець, зокрема, зазначає, що участь дітей є сутнісним аспектом для захисту й розширення можливостей дітей у системі їх захисту, а брак участі може призводити до ще більшої вразливості дітей. На думку дослідниці, дитина має знання та компетенції, які не мають дорослі. Наприклад, здатність знаходити креативні рішення. Це є додатковим важелем важливості уваги до думки дитини.

Важливо відмітити, що як іноземні, так і українські вчені роблять спільний висновок, що принцип «забезпечення найкращих інтересів дитини» є гнучким, відповідно, у кожному конкретному випадку потребує певної інтерпретації. Така гнучкість, з одного боку, дає можливість для аналізу індивідуальних особливостей дитини, її потреб і необхідних ресурсів, з іншого боку, подібні інтерпретації можуть мати суб'єктивний і маніпулятивний характер з боку професіоналів, які його застосовують. Як зазначає А.Е. Зіілстра, стаття 3 Конвенції ООН про права дитини є однією з обговорюваних статей, що підлягають критиці. Проблема полягає в тому, що «забезпечення найкращих інтересів дитини» не має свого остаточного визначення в тексті Конвенції ООН. Це, у свою чергу, призводить до виклику та необхідності досягати консенсусу стосовно пояснення прав дитини таким чином, щоб це пояснення перевищувало культурні особливості в різних групах населення (Зіілстра, 2012: 14).

З огляду на зазначений виклик, Комітетом ООН з прав дитини (далі – Комітет) у 2013 прийняті Зауваження загального характеру «Про право дитини приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її прав». Комітет трактує принцип найкращих інтересів дитини як *динамічну концепцію, яка потребує оцінки відповідно до конкретного випадку*. Як зазначається в документі, метою концепції найкращих інтересів дитини є забезпечення повномасштабної та ефективної реалізації всіх прав, проголошених у Конвенції ООН про права дитини, а також усебічного розвитку дитини. І хоча принцип має широку дію, розповсюджується на всі права дітей і рішення щодо дітей, прямі посилання на забезпечення найкращих інтересів дитини містяться в семи статтях Конвенції: стаття 9 (розлучення з батьками); стаття 10 (возз'єднання сім'ї);

стаття 18 (батьківські обов'язки); стаття 20 (позбавлення сімейного оточення й альтернативний догляд); статті 21 (усиновлення); стаття 37 с (відокремлення від дорослих у випадку позбавлення волі); стаття 40 2b (процесуальні гарантії щодо присутності батьків на судових розглядах по кримінальних справах щодо дітей у конфлікті із законом). Як зазначено в документі, концепція найкращих інтересів дитини не є чимось застиглим; вона включає в себе аспекти, які постійно змінюються. Тому Зауваження загального порядку покликані слугувати основою для оцінки та визначення найкращих інтересів дитини; розробники документа не ставлять собі за мету остаточно визначити, що саме відповідає найкращим інтересам конкретної дитини в певний момент і за певних обставин.

Зазначені Зауваження важливі для більш детального дослідження концепції «найкращі інтереси дитини», адже вони надають 196 країнам-підписантам Конвенції рекомендації щодо критеріїв прийняття рішень, особливо судових та адміністративних, а також інших заходів щодо дитини в процесі прийняття законів, політичних дій, стратегій, програм, планів, бюджетів, керівних інструкцій чи будь-яких інших ініціатив стосовно дітей у цілому та конкретної дитини зокрема.

З точки зору системи надання соціальних послуг документ також має вагомe значення, адже наголошує на тому, що всі державні та недержавні організації мають однаково першочергово застосовувати принцип найкращих інтересів дитини в тому числі під час надання соціальних послуг для дітей або для сімей з дітьми.

Комітет ООН з прав дитини в Зауваженнях наголошує на триєдиному характері концепції найкращих інтересів дитини, акцентуючи увагу на таких її вимірах:

«1. *Право*. Право дитини/групи дітей на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися та бралися до уваги як першочергові в процесі прийняття рішень із подальшим гарантуванням цього права щодо дитини чи групи дітей у впровадженні зазначених рішень.

2. *Першочерговий принцип при тлумаченні норм права*. «Найкращі інтереси дитини» слугують правовим принципом для інтерпретації правових положень. Якщо можливі різні тлумачення, Комітет, так само як і Європейський суд з прав людини, рекомендує обирати те тлумачення, що відповідає найкращим інтересам дитини. Базисом для прийняття правових рішень слугують права дитини, зазначені в Конвенції.

3. *Правило процедури*. Комітет зазначає, що під час прийняття рішень щодо дитини, групи дітей чи дітей у цілому процес має обов'язково включати оцінку можливого впливу (позитивного чи негативного) відповідного рішення на зазначену дитини чи групу дітей. Для відповідної оцінки важлива наявність процедур і процесуальних гарантій на державному рівні. Застосування права дитини на забезпечення його найкращих інтересів не може мати узагальненого характеру. Інституції або фахівці, які його застосовують, мають однозначно пояснити, які саме фактори враховані для забезпечення найкращих інтересів дитини, яка значимість надана найкращим інтересам порівняно з іншими факторами (політичними мотивами, приватними обставинами конкретного випадку) (Про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів: Зауваження загального порядку Комітету з прав дитини Організації Об'єднаних Націй, 2013: 4)».

Для повномасштабного застосування концепції найкращих інтересів дитини, за рекомендаціями Комітету, важливо враховувати такі критерії:

«а) універсальний, неподільний, взаємозалежний і взаємопов'язаний характер прав дітей; б) визнання дітей як осіб, наділених правами; в) глобальний характер та охоплення Конвенції ООН про права дитини; г) зобов'язання держав-підписантів поважати, захищати й упроваджувати всі права, закріплені в Конвенції; д) короткострокові, середньострокові та довгострокові наслідки дій, які стосуються розвитку дитини в часовій перспективі» (Про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів: Зауваження загального порядку Комітету з прав дитини Організації Об'єднаних Націй, 2013: 7)».

Важливою ознакою концепції «забезпечення найкращих інтересів дітей» є можливість її застосування в індивідуальному та колективному вимірі щодо дитини як особистості й дітей як групи осіб, а також дітей як певної широкої соціальної групи. Зокрема, в індивідуальному вимірі Комітет рекомендує здійснювати оцінку індивідуальних потреб і конкретних обставин, у яких перебуває дитина. Під час прийняття рішень колективного характеру, наприклад, прийняття закону або програми, оцінка також має здійснюватися через призму прав дитини, але щодо групи дітей чи дітей у цілому.

Важливо відмітити, що держава чи уповноважені структури не мають права самостійно визначати чи застосовувати *першочергово* принцип найкращих інтересів дитини чи за пріоритетними визнати інші чинники. Визначення «першочергова увага приділяється найкращим інтересам дитини» означає, що інтереси дитини не можна розглядати на одному рівні з будь-якими іншими міркуваннями, вони мають пріоритетне значення. Ця позиція пов'язана з вразливим становищем дитини щодо дорослого. При цьому Комітет визнає можливі колізії між індивідуальними інтересами дитини та інтересами групи дітей чи дітей у цілому. У таких випадках важливо здійснити індивідуальний аналіз ситуації та дотримуватися балансу інтересів сторін.

Питання балансу інтересів при визначенні найкращих інтересів дитини, на думку Дж. Кордона Ллоренса, є складним питанням, яке має принаймні три виміри. «Колізії можуть виникати, коли постає потреба прийняття збалансованих рішень при: 1) виборі відповідних обставин, елементів і гарантій; 2) виборі між захистом і розширенням прав і можливостей; 3) урахуванні всіх елементів у процесі дорослішання дитини» (Дж. Кордона Ллоренса, 2016: 14).

Участь дітей є *наріжним аспектом* концепції «забезпечення найкращих інтересів дитини». Питання участі дітей прямо корелюється зі статтею 12 Конвенції ООН про права дитини щодо права дитини

висловлювати власні думки та погляди в усіх питаннях, які її стосуються. При цьому цим поглядам має приділятися належна увага з огляду на стан розвитку дитини, її вік і зрілість. У процесі дорослішання дитини увага до її поглядів повинна посилюватися для визначення найкращих інтересів. При цьому молодші діти мають однакове право на висловлення й урахування їхніх поглядів. Держава має створити належні механізми для застосування цього права включно із залученням представників дитини для оцінки її найкращих інтересів. Дослідження, проведені в різних країнах світу, формують доказову базу того, що неврахування або невчасне врахування думки дитини, брак каналів для висловлювання цієї думки в безпечний спосіб сприяли підвищенню сексуального насильства над дітьми та їх експлуатації (Council of Europe. The best interests of the child – A dialogue between theory and practice: conference materials, 2016: 34).

У контексті кореляції соціальних послуг та участі дитини дитина має розглядатися як першочерговий отримувач соціальних послуг, який має власну думку та досвід, і це має бути враховано. Надавачі соціальних послуг, як державні, так і недержавні, мають застосовувати можливі засоби з урахуванням вікових особливостей дітей задля серйозного ставлення до думки дитини.

Існують принаймні три виміри для змістовної участі дітей: адекватне інформування дитини про ситуацію, у якій вона перебуває, її причини й можливі наслідки; заслуховування думки дитини; урахування думки дитини при прийнятті рішення. Конвенція зазначає, що участь дитини має розглядатися як процес, який постійно триває, замість одноразового заходу. При цьому забезпечення участі дитини є зобов'язанням державних і недержавних інституцій, а не обов'язком для дитини чи групи дітей.

Незважаючи на це, експерти застерігають від прийняття рішення виключно на основі статті 12 Конвенції. Думка дитини має бути врахована в балансі з іншими факторами, які впливають на найкращі інтереси дитини. Наприклад, як відмічають науковці у сфері права, «з позиції Європейського суду з прав людини небажання дітей підтримувати контакт і спілкування з батьками не має розцінюватися як абсолют у визначенні їхніх найкращих інтересів у розумінні Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, про що Суд нагадав у справі «A.V. проти Словенії» (A.V. v Slovenia), заява № 878/13, рішення від 09.04.2019» (Гаро, 2020: 63).

Говорячи про систему надання соціальних послуг для сімей з дітьми, часто постає питання процедури практичного застосування концепції «найкращих інтересів дитини» при прийнятті рішень стосовно дитини чи групи дітей. У цьому випадку ключове значення для прийняття рішення щодо інтересів дитини в цілому й необхідних соціальних послуг має процедура оцінки (оцінювання).

При здійснюванні оцінювання Комітет ООН з прав дитини рекомендує визначити конкретні елементи, які будуть оцінюватися, наповнити їх підтвердженими фактами та даними, визначити значення кожного з обраних елементів щодо іншого. Так, Комітет надає невичерпний перелік факторів, пов'язаних з індивідуальними особливостями конкретної дитини, які мають бути враховані при визначенні найкращих інтересів. До таких факторів, наприклад, належать вік; стать; ступінь зрілості; досвід; належність до певної меншини; наявність фізичних, інтелектуальних, сенсорних порушень; соціокультурне середовище, у якому перебуває дитини або діти; наявність чи відсутність у дитини батьків; взаємини з батьками; проживання чи не проживання дитини з батьками; якість взаємин дитини з іншими членами родини, опікунами; рівень безпеки середовища проживання дитини; наявність у сім'ї, розширеної сім'ї чи опікунів якісних можливостей для альтернативного догляду. Також при оцінці до уваги беруться погляди дитини, соціальні контакти дитини з однолітками й дорослими, права й потреби в галузях охорони здоров'я та освіти. Як уже зазначалося, при здійсненні оцінювання важливо враховувати майбутню динаміку дорослішання дитини й, відповідно, визначити не тільки її найкращі інтереси станом на поточний момент, а й ті потенційні інтереси, які виникнуть у дитини в процесі її дорослішання.

Важливо відмітити, що в соціальній роботі України, зокрема в процесі надання соціальних послуг, процес оцінки потреб дитини та її сім'ї є формалізованим, що відповідає рекомендаціям Комітету ООН з прав дитини. На національному рівні оцінювання потреб є одним із етапів базової технології соціальної роботи «ведення випадку», що впроваджується з метою вдосконалення організації соціальної роботи, побудови ефективної системи надання соціальних послуг.

Відповідно до законодавства України, під соціальними послугами розуміються дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Особи/сім'ї можуть надаватися одна або водночас декілька соціальних послуг (Про соціальні послуги: Закон України, 2019: 1).

Про важливість розвитку якісних соціальних послуг ідеться в Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, схваленій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 року № 526-р. Стратегія базується на положенні, що «збереження сім'ї для дитини є головною умовою забезпечення найкращих інтересів та її благополуччя» (Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, 2017: 1). При цьому одним із пріоритетних напрямів стратегії з метою зменшення ризику інституціалізації дітей і кращої реінтеграції дітей, які перебувають в інтернатних/інституційних закладах, є «розвиток мережі та забезпечення надання освітніх, медичних, соціальних, реабілітаційних послуг (зокрема раннього втручання, інклюзивного навчання) на рівні територіальної громади з урахуванням її фінансових можливостей і потреб мешканців» (Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, 2017: 6). Отже, організація якісних соціальних послуг відповідає найкращим інтересам дитини.

Стверджуючи, що якісні соціальні послуги сприяють забезпеченню найкращих інтересів дитини, коректним буде визначити, що маєтєся на увазі під якісними соціальними послугами для сімей з дітьми або, формулюючи думку іншим чином, якими мають бути соціальні послуги, аби відповідати найкращим інтересам дитини?

Відповідаючи не це питання, доцільно буде звернутися до міжнародного досвіду, зокрема рекомендацій Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) і Міжнародної федерації соціальних працівників (далі – Федерація). Обидві організації єдині в думці, що сучасна соціальна робота, зокрема надання соціальних послуг, має базуватися на підході, заснованому на правах людини. Ціннісне підґрунтя соціальної роботи закладене, зокрема, у політиці з питань прав людини Міжнародної федерації соціальних працівників (1996). До базових принципів, якими мають керуватися соціальні працівники в діяльності, окрім інших, належать такі: соціальні працівники поважають основні права людини, окремих груп людей, як це зазначено в Загальній декларації прав людини та міжнародних конвенціях, що слідує за цією Декларацією. Очікується, що соціальні працівники працюватимуть зі своїми клієнтами в інтересах клієнтів, але належним чином урахувуючи інтереси інших зацікавлених сторін. Клієнтам пропонується брати участь в ухваленні рішень якомога більше, вони повинні бути проінформовані про ризики та ймовірні вигоди від запропонованих дій.

У роботі з дітьми та їхніми сім'ями Федерація застерігає соціальних працівників від певних упереджених ставлень та акцентує увагу на такому:

- важливим є сприйняття дитини як повноцінної людини з моменту її народження. Це не відмінняє того факту, що дитина буде розвиватися, але наділяє дітей повним спектром прав з народження;
- дитинство має сприйматися як окремий цінний життєвий період, а не тільки як час перед дорослим життям. Це має бути відображене в дитиноцентризованих соціальних програмах і послугах;
- застосування підходу, заснованого на правах дитини, визнає дитину як активного учасника власного життя. Соціальні працівники не повинні недооцінювати накопичених знань дитини та її розуміння власних потреб. Соціальні працівники не мають виходити з думки, що вони знають про дітей більше, ніж самі діти;
- підхід на основі прав дитини в соціальній роботі передбачає визнання певної уразливості дітей, виходячи з їхньої фізичної незрілості й залежності від дорослих. Діти є вразливими, тому що не мають певного досвіду та психологічної стійкості протистояти натиску дорослих. Це може призводити до ситуацій експлуатації та нехтування правами й інтересами дитини.

Міжнародна федерація соціальних працівників справедливо зазначає, що організація соціальних послуг на основі підходу прав дитини потребує розвитку знань і компетенцій фахівців соціальної сфери, у т. ч. з питань розвитку дитини, і зміни певних парадигм в організації соціальної роботи на національному й регіональному рівнях.

Інтегрований підхід до організації якісних соціальних послуг для сімей з дітьми, заснований на дотриманні прав дитини, підтримує Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). Зокрема, наголошується, що до базових принципів, на яких мають надаватися соціальні послуги, можна зарахувати: 1) дитиноцентризованість і сімейнозорієнтованість; 2) безперервність; 3) скоординованість; 4) доступність.

За підтримки ЮНІСЕФ та інших донорських організацій інтегрований підхід до надання соціальних послуг в Україні промодельовано. Результати моделювання відображено й у законодавчій базі України, зокрема Законі України «Про соціальні послуги» та Наказі Міністерства соціальної політики «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження інтегрованої системи соціального захисту» від 25.02.2019 № 282.

Відповідно до українського законодавства, метою впровадження інтегрованої системи соціального захисту є «створення належних умов для забезпечення соціального благополуччя мешканців територіальної громади, доступності соціальної підтримки, у тому числі соціальних послуг. Інтегрована модель системи соціального захисту населення може бути сформована шляхом об'єднання кадрових, матеріальних, фінансових, технологічних ресурсів громади для забезпечення доступності вразливих груп населення до соціальної підтримки, у тому числі соціальних послуг, покращення її якості» (Про затвердження методичних рекомендацій щодо впровадження інтегрованої системи соціального захисту: Наказ Міністерства соціальної політики України від 25.02.2019 № 282).

Під інтегрованим підходом до організації соціальних послуг прийнято розуміти організацію взаємодії фахівців і спеціалістів різних галузей в інтересах дитини. Задля досягнення найкращих інтересів дитини координація та взаємодія може бути організована між фахівцями соціальної сфери, освіти, ювенальної поліції, охорони здоров'я й іншими структурами, які відповідають за здоров'я та благополуччя дитини та її сім'ї.

Принцип безперервності (з англ. continuum) моделює такий життєвий цикл соціальної послуги, у центрі уваги якої знаходиться дитини та її сім'я: 1) профілактика; 2) раннє виявлення; 3) оцінка й реєстрація; 4) перенаправлення та закупівля послуг; 5) надання послуг; 6) перегляд випадку; 7) профілактика. Принцип безперервності також передбачає, що дитина та її сім'я починають отримувати соціальні послуги, як тільки в них виникає потреб, та отримують протягом часу, необхідного для повернення потенціалу в сім'ю та/або мінімізації негативних наслідків складних життєвих обставин. Незаперечним є той факт, що профілактика й раннє виявлення є вкрай важливими стадіями циклу надання соціальної послуги, здатними забезпечити більшу ефективність соціальних послуг і їх економічну доцільність.

Ключову роль у забезпеченні найкращих інтересів дитини через надання якісних соціальних послуг відіграють фахівці соціальної сфери. Згідно з рекомендаціями ЮНІСЕФ і міжнародних дослідників, розвиток

компетенцій у галузі захисту прав дитини, залучення спільноти, міжособистісної комунікації, а також проведення дослідження на основі участі є ключовими факторами спроможності фахівців із соціальної роботи забезпечувати найкращі інтереси дитини (Rogers, 2019: 4).

Висновки. Таким чином, підсумовуючи положення про сутність концепції «найкращі інтереси дитини», необхідно зазначити її мультидисциплінарність і динамічність розвитку. Філософське підґрунтя концепції базується на визнанні факту суб'єктності дитини. Суб'єктність передбачає певну рефлексію дитини щодо подій, які з нею трапляються, і середовища, у якому вона знаходиться. Принцип найкращих інтересів дитини забезпечує дитині можливість для цієї рефлексії, наголошуючи на врахуванні особливостей розвитку дитини, а також думки дитини й дітей у цілому щодо подій і рішень, які їх стосуються.

Розвиток концепції «найкращі інтереси дитини» справедливо пов'язують із переосмисленням ролі та прав дитини, закріплених у низці міжнародних правових документів. Одним із ключових документів у цьому контексті є Конвенція ООН про права дитини, яка закріпила принцип забезпечення найкращих інтересів дитини як першочерговий пріоритет для більшості країн світу – підписантів Конвенції. Комітет з прав дитини ООН у 2013 році надав важливі зауваження, які допомогли розширити розуміння концепції «забезпечення найкращих інтересів дитини» і трактувати його сутність через матеріальне право дитини; першочерговий принцип при тлумаченні норм права стосовно дитини чи груп дітей; правило процедури, яке необхідно застосовувати в різних контекстах для оцінки й виявлення найкращих інтересів дитини.

До важливих ознак концепції належить обов'язковість її застосування в індивідуальних і колективних контекстах, які безпосередньо пов'язані з дитиною. Це як розгляд індивідуальних випадків, так і прийняття програм, стратегій, політик і законів, покликаних сприяти забезпеченню найкращих інтересів дитини. Оцінювання потреб дитини та врахування думки дитини – дві важливі ознаки (елементи) концепції «забезпечення найкращих інтересів дитини».

Оцінювання потреб та інтересів, захист дітей, особливо вразливих категорій, є важливими аспектами сучасної соціальної роботи, спрямованої на надання якісних соціальних послуг. Якісними вважаються послуги, які побудовані за принципом захисту прав дитини й забезпечення її найкращих інтересів. Для організації якісних соціальних послуг на регіональному рівні мають бути забезпечені такі ознаки: інтегрованість соціальних послуг, безперервність і доступність, посилена міжвідомча взаємодія, дитиноцентрованість і сімейноорієнтованість соціальних послуг.

Ключову роль у забезпеченні найкращих інтересів дитини через надання якісних соціальних послуг відіграють фахівці соціальної сфери. Розвиток компетенцій у галузі захисту прав дитини, залучення спільноти, міжособистісної комунікації, а також проведення дослідження на основі участі – ключові фактори спроможності фахівців забезпечувати найкращі інтереси дитини.

Список використаних джерел:

1. Гаро Г., Спектор О., Савицька С. Найкращі інтереси дитини у цивільному провадженні (серія методичних рекомендацій «Адвокат дитини»). Харків : Фактор.Медіа, 2020. 96 с. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/ПДФ_Garo%20Naykraschi%20interesy%20dytyny.pdf.
2. Декларація прав дитини : Резолюція від 20.11.1959 № 1386 (XIV). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.
3. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки : Розпорядження від 09.08.2017 № 526-р. станом на 26 верес. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text>.
4. Петрочко Ж.В. Найкращі інтереси дитини: сутність і шляхи забезпечення. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2014. № 3. С. 70–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2014_3_13.
5. Про охорону дитинства : Закон України від 07.03.2002 № 2402-III станом на 3 лип. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
6. Про права дитини. Конвенція : Постанова від 27.02.1991 № 2671-VIII станом на 20 листоп. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
7. Про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів : Зауваження заг. порядку Ком. з прав дитини Орг. Об'єдн. Націй від 14.01.2013 № 14 (2013). URL: <https://archive.crin.org/docs/GC.14.pdf>.
8. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
9. Хоменко А. Суб'єктність як провідний принцип виховання особистості. *Збірник наукових праць ПНПУ імені В. Короленка. Серія «Педагогічні науки»*. 2013. № 3 (59). С. 16–22.
10. Швець І. Поняття та класифікації прав дитини в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. Київ, 2012. С. 145–150.
11. Council of Europe. The best interests of the child – A dialogue between theory and practice : conference materials. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2016. 163 p.
12. Joanna Rogers. Enhancing professional competencies of frontline workers in the social service workforce. UNICEF : Oxford Policy Management, 2019. 25 p.
13. Zijlstra A.E. In the Best Interest of the Child: a study into a decision-support tool validating asylum-seeking children's rights from a behavioural scientific perspective : doctoral dissertation. Groningen, 2012. 218 p.

References:

1. Haro H., Spektor O., Savvytska S. (2020) Naikrashchi interesy dytyny u tsyvilnomu provadzhenni (seriia metodychnykh rekomendatsii «Advokat dytyny») [The best interest of the child in civil proceedings (A series of guidelines «Child's Lawyer»)]. Faktor.Media. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/IIIF_Garo%20Naykraschi%20interesy%20dytyny.pdf [in Ukrainian].
2. Deklaratsiia prav dytyny, Rezoliutsiia № 1386 (XIV) (1959) (Heneralna Asambleia OON). [Declaration of the Rights of the Child]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text [in Ukrainian].
3. Natsionalna stratehiia reformuvannia systemy instytutitsiinoho dohliadu ta vykhovannia ditei na 2017–2026 roky [National strategy on children's institutional care reform 2017-2026], Rozporiadzhennia № 526-r (2020) (Ukraina). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Petrochko, Zh. V. (2014). Naikrashchi interesy dytyny: Sutnist i shliakhy zabezpechennia [The best interests of the child: Core and ways to provide]. Naukovi zapysky NDU im. M.Hoholia. Psykhologo-pedahohichni nauky, (3), 70–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2014_3_13 [in Ukrainian].
5. «Pro okhoronu dytynstva», Zakon Ukrainy [On childhood protection. Law of Ukraine], № 2402-III (2020) (Ukraina). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [in Ukrainian].
6. Pro prava dytyny. Konventsiiia [On the Rights of the Child. Convention], Postanova № 2671-VIII (2014) (SRSR). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
7. Pro pravo dytyny na prydilennia pershocherhovoï uvahy yaknaikrashchomu zabezpechenniu yii interesiv, Zauvazhennia zahalnoho poriadku Komitetu z prav dytyny Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration] № 14 (2013) (2013) (Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii). URL: <https://archive.crin.org/docs/GC.14.pdf> [in Ukrainian].
8. «Pro sotsialni posluhy», Zakon Ukrainy [On social services. Law of Ukraine] № 2671-VIII (2019) (Ukraina). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian].
9. Khomenko, A. (2013). Subiektivnist yak providnyi pryntsyyp vykhovannia osobystosti [Subjectivity as a leading principle of personality education]. Zbirnyk naukovykh prats PNPu imeni V. Korolenka. Pedahohichni nauky, (3 (59)), 16–22 [in Ukrainian].
10. Shvets, I. (2012). Poniattia ta klasyfikatsii prav dytyny v Ukraini [Concept and classification of child's rights in Ukraine]. Biuletyn Ministerstva Yustytsii Ukrainy, 145–150 [in Ukrainian].
11. Council of Europe. (2016). The best interests of the child - A dialogue between theory and practice. Council of Europe Publishing. URL: <https://rm.coe.int/1680657e56> [in English].
12. Joanna Rogers. (2019). Enhancing professional competencies of frontline workers in the social service workforce (Consolidated regional study report). Oxford Policy Management [in English].
13. Zijlstra, A. E. (2012). In the Best Interest of the Child: a study into a decision-support tool validating asylum-seeking children's rights from a behavioural scientific perspective [Doctoral dissertation, University of Groningen]. <https://www.semanticscholar.org/paper/In-the-Best-Interest-of-the-Child--a-study-into-a-Zijlstra/1afe6f6219ede9e91092d14efc1c6768acc28ef> [in English].